

О. Л. ЧЕРНЕЛЕВСЬКА,
кандидат економічних наук, доцент,
кандидат юридичних наук, докторант,
Національний університет харчових технологій

Історична трансформація уявлень про антимонопольне регулювання

Здійснено огляд існуючих концепцій антимонопольного регулювання та можливість їх застосування в Україні. Розкрито відмінності між конкурентним законодавством у США і Японії та у ЄС. Показано, що американське і японське законодавство передусім спрямовано на захист конкуренції як такої, а європейське – на захист споживача.

Ключові слова: еволюція, держава, конкуренція, суспільство, трансформація, регулювання.

Постановка проблеми. Для окреслення меж конкурентного законодавства необхідно визначити предмет регулювання цього законодавства і його мету. Що стосується предметного критерію, то виявлення його не є складним, оскільки конкурентне законодавство є інститутом господарського права. Предметом конкурентного законодавства є господарські відносини суб'єктів господарювання, які впливають або можуть вплинути на конкуренцію. Найбільш складною і вкрай актуальною на сьогодні проблемою є встановлення мети й завдань конкурентного законодавства, вирішення якої дозволить окреслити конкретний зміст конкурентного законодавства та його вплив на конкурентоздатність української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці відомих учених, які займалися вивченням окремих засад розглянутої проблеми. З-серед таких досліджень варто назвати праці З. М. Борисенка, В. Н. Ворожейкіна, О. А. Жидкова, Ю. В. Журика, Н. М. Корчак, В. К. Мамутова, Н. О. Саніахметової, К. Ю. Тотьєва, І. А. Шумило та інших. Зазначені дослідники, аналізуючи окремі проблеми конкурентної політики держави, насамперед звертають увагу на обмежувальні заходи, тоді як у статті **поставлено завдання** обґрунтувати систему норм стимульовального характеру, що є основою конкурентної політики в Європі [1].

Виклад основного матеріалу. З цього питання існують різні точки зору. У результаті розгляду відмінностей конкурентного законодавства Європейського Співтовариства (ЄС) від аналогічного законодавства у США та Японії визначено, що конкурентне законодавство ЄС спрямоване на захист інтересів споживача, у той час як американське і японське – на захист конкуренції як такої [9, с. 106].

Так, М. Портер стверджує, що метою конкурентного законодавства ЄС є об'єднання ринків або, що антимонопольні закони в ЄС не захищають споживача, не сприяють ефективності виробництва, а захищають дрібного виробника, служать не зниженню, а зростанню і підтриманню цін на високому рівні, що антимонопольне законодавство “лише використовується менш щасливими конкурентами у боротьбі з більш щасливими” [3, с. 37].

Таким чином, можна навести кілька можливих цілей конкурентного законодавства:

- а) захист конкуренції як такої;
- б) досягнення економічної ефективності виробництва;
- в) захист інтересів споживачів від монопольних зловживань суб'єктів господарювання;

- г) об'єднання ринків;
- д) захист інтересів дрібного і середнього бізнесу від монопольної влади великих суб'єктів господарювання.

У зв'язку з тим, що теоретичні проблеми конкурентного законодавства ще недостатньо вивчені українськими авторами, дослідження яких у більшості студувалися захисту інтересів споживачів від монопольних зловживань суб'єктів господарювання та аналізу антимонопольних норм, і оскільки Україна задекларувала принцип гармонізації українського та європейського законодавства, питання щодо мети конкурентного законодавства будуть розглянуті з погляду концепції зарубіжних дослідників.

Одна з концепцій створена так званою Чиказькою школою. Поява цієї школи пов'язана з тим, що критики антимонопольного законодавства в середині 70-х рр. дедалі частіше говорили про те, що це законодавство у тому вигляді, у якому воно існує, не сприяє кращому задоволенню інтересів споживачів [7, с. 17].

Основна ідея представників цієї школи полягала у тому, що вони пов'язували конкуренцію з ефективністю, а ефективність – зі зростанням добробуту споживачів. Оскільки дослідники проблем конкурентного законодавства дуже часто поділяли конкурентне законодавство різних країн залежно від того, на досягнення якої мети воно спрямоване – на підвищення ефективності виробництва (приміром, у США і Японії) чи на підвищення добробуту споживачів (у ЄС), то представники цієї школи робили висновок, що досягнення одного результату припускає одночасно й досягнення іншого [5].

Крім цього, прихильники Чиказької школи пов'язували конкурентне право з економікою, відмічаючи в ньому відсутність правового врегулювання, заявляючи, що “конкурентне право є галуззю економіки” [2]. На їхню думку, закон повинен застосовуватися тільки в тих випадках, коли в результаті яких-небудь дій порушується ефективність виробництва, але в більшості випадків закон не потрібен, оскільки сам ринок карає неефективність швидше і краще ніж закон.

Вони відзначали, що дуже складно встановити межу між ефективністю і неефективністю. Діяльність фірми є неефективною тільки у разі обмеження її продуктивності. Таким чином, діяльність, що демонстративно не обмежує продуктивність, завжди буде ефективною, й регулювання законом такої діяльності завдасть лише шкоди і економіці, і споживачу.

Говорячи про те, що поняття ефективності є ідентичним, тотожним поняттю добробуту споживача, представники Чиказької школи розглядали добробут виробників як еквівалент добробуту споживачів. Таким чином, якщо споживачі втратили, але виробники виграли більше, ніж втратили споживачі, добробут споживачів зросте.

Наведені положення є вкрай спірними з історичної точки зору та не можуть бути застосовані в Україні через відсутність історії ринкових відносин та спадщину монополізованої економіки Радянського Союзу.

У результаті застосування на практиці ідей Чиказької школи в період адміністрації Р. Рейгана було завдано значного удару по конкуренції. З 1986 р. почалася активна критика таких поглядів. Одним із центрів супротивників поглядів представників Чиказької школи стає утворений Ральфом Нейдером і Фредериком Фезем Центр конкурентного права [10, с. 4].

Як відзначають опоненти представників Чиказької школи (представники традиційного підходу), її погляди викликають заперечення у багатьох аспектах.

По-перше, ця школа пов'язує конкуренцію більше зі статикою, тоді як конкуренція виникає у процесі діяльності, тобто вона пов'язана з динамікою.

По-друге, ідея конкурентної політики полягає не лише в обмеженні визначеної діяльності, але насамперед у розвитку конкурентних відносин через введення в дію не тільки обмежувальних, а й стимулювальних норм. При розгляді конкурентної політики лише як засобу досягнення ефективності ігнорується значення стимулювальних норм, тобто відсікається важлива частина конкурентної політики.

По-третє, такі цілі як ефективність виробництва і добробут споживачів не завжди присутні одночасно. Іноді досягнення ефективності певними засобами

негативно позначається на добробуті споживачів. Одночасне досягнення і ефективності виробництва, і добробуту споживачів можливе лише у разі дії спеціальних норм, що змушують виробників досягати ефективності без обмеження інтересів споживачів (які, звісно, не можна розглядати як сукупність інтересів споживачів та виробників) [6, с. 7].

На думку представників традиційного підходу, метою конкурентного законодавства є збереження і розвиток конкуренції як такої. Досягнення цієї мети призводить до зростання добробуту населення, кращого задоволення його потреб, а також до підвищення ефективності виробництва. Такий погляд має переконливі підстави і є, на нашу думку, правильним та може бути застосований в Україні у разі подальшого реформування антимонопольного законодавства у конкурентне.

Приміром, конкурентне законодавство забороняє встановлювати “занадто низькі ціни”, на підставі чого можна дійти висновку, що це веде до порушення інтересів споживачів. Проте розглянемо цю проблему більш глибоко. Якби конкурентне законодавство не містило подібної заборони, це завдало би збитків іншим підприємствам (конкурентам), які не змогли би утриматися на ринку або увійти на ринок, на якому діють демпінгові або, як їх називають в американському законодавстві, “грабіжницькі” ціни. Це нанесе удар по загальній ефективності виробництва, оскільки підприємство, яке застосувало демпінгові ціни, залишившись одне на ринку в результаті витіснення з нього конкурентів, не буде зацікавлене у його підвищенні. Кінцевий результат дії такого конкурентного законодавства – завдання збитків усій національній економіці.

Таке конкурентне законодавство також позначиться на інтересах споживачів, оскільки підприємство-монопіліст установить на продукт дуже високі ціни, а протистояти йому ніхто не зможе. Таким чином, якщо на перший погляд деякі норми конкурентного законодавства мають своїм результатом обмеження прав споживачів, то за більш уважного вивчення цієї проблеми з’ясовується інше.

На розвиток і підтримку конкуренції як на мету конкурентного законодавства вказують й деякі європейські юристи. Зокрема, відомий юрист М. Рейндольс зміст “антимонопольстичного” закону ФРН бачить у тому, щоб “забезпечити конкуренцію як інститут сучасного ринкового господарства і відтак гарантувати особисту господарську свободу всім, хто діє на ринку” [4, с. 40].

Не менш важливим є також питання про те, чи є можливим одночасне досягнення ефективності виробництва і поліпшення задоволення інтересів споживачів без застосування конкурентного законодавства. Як відомо, фірма, прагнучи збільшити прибуток, може діяти трьома основними способами: отримання монопольної влади на ринку, зменшення цін або виробництво кращої продукції. На думку представників Чиказької школи, фірмам дуже важко дається останній спосіб. Проте, як стверджують прихильники традиційних поглядів, саме перший спосіб є найбільш привабливим для фірм як найлегший, однак за якого зазвичай знижується ефективність. До нього вони і будуть вдаватися, якщо їм не перешкоджатимуть норми конкуренції. Наприклад, за умов жорсткої конкуренції збільшити ціну на той або інший продукт не можна, але виробник планує отримати найбільший прибуток і відтак змушений знижувати витрати, покращувати якість товару.

Таким чином, будуть виконані два завдання конкуренції: по-перше, внаслідок зниження витрат і поліпшення якості товару підвищується ефективність виробництва; по-друге, від таких процесів, відповідно, виграє споживач. Але все це матиме місце лише у разі дії конкурентного законодавства, оскільки виробник може збільшити прибуток й іншим шляхом, зокрема змовившись зі своїми конкурентами. У такому разі він не повинен буде ні покращувати якість товару, ні знижувати витрати. Отже, тільки поставлений у жорсткі рамки закону суб’єкт господарювання домагатиметься максимізації прибутку засобами, вигідними і для виробника, і для економіки загалом. У зв’язку з цим лауреат Нобелівської премії австрійський економіст Ф. Хайек писав: “Дія конкуренції потребує не тільки правильної організації таких інститутів, як гроші, ринок і інформація, а й насамперед конкурентного законодавства, спеціально призначеного для охорони і розвитку самої конкуренції, що відповідає міжнародній правовій доктрині” [8, с. 3].

Висновки. Отже, буде помилкою розглядати мету конкурентного законодавства як захист споживачів, підтримку дрібного бізнесу або досягнення ефективності виробництва. Мета завжди єдина – це підтримка конкуренції як такої.

Стосовно того, чим є у цьому зв'язку ефективність виробництва, захист інтересів дрібного і середнього бізнесу, захист інтересів споживачів, то, на нашу думку, зазначені категорії більш правильно розглядати не як мету, а як завдання конкурентного законодавства. Думка про взаємозв'язок між дотриманням інтересів суспільства і досягненням найкращого результату суб'єктом господарювання за умови використання механізму конкуренції не раз висловлювалася в науковій юридичній та економічній літературі та є загальновідомою.

Розуміння завдань конкурентного законодавства необхідне для того, щоб у ході його розроблення не намагатися зосередитись на досягненні того або іншого результату – наприклад, кращого задоволення потреб споживачів або досягнення ефективності виробництва. Подібні недоречності можуть призвести до негативних результатів. Прагнення до розвитку, підтримки та збереження конкуренції є тим результатом, якого необхідно досягнути.

Таким чином, правильне розуміння безпосередніх завдань конкурентного законодавства допускає його досить широке визначення, не концентруючись лише на обмежувальних нормах. До цього законодавства входять не лише нормативні акти, що містять обмежувальні норми, а й насамперед акти стимулювальної спрямованості, що є вирішальним для формування системи конкурентного законодавства та системи проконкурентного регулювання.

Список використаних джерел

1. Корчак Н. Загальні положення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності / Н. М. Корчак // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 7–9.
2. Мендес Марио Маркес. Антимонополізм у світі взаємозалежних економічних систем. Взаємодія антимонопольної і торгової політики в США і ЄС / М. М. Мендес // Новини і аналіз. – 1993. – № 6.
3. Портер М. Конкуренція / Майкл Портер; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. – 608 с.
4. Рейнолдс М. Европейский закон про конкуренцію – корисна модель / М. Рейнолдс // Конкурентна політика в умовах перехідної економіки. Збірник тез виступів II міжн. конф., 2001.
5. Смітт С. Нові тенденції в американському антитрестовському законодавстві / С. Смітт, С. Томас, Е. Винье. – Публікації “Евроманей”, 1996.
6. Тейлор Л. Реформи очима американських учених / Л. Тейлор // Російський економічний часопис. Фонд “За економічну письменність”, 1996. – С. 7.
7. Фрідман М. Теорія ринку / М. Фрідман. – Чикаго, 1973. – 312 с.
8. Хайек Ф. Конкуренція як процедура відкриття / Ф. Хайек. – Відень, 1980. – С. 3.
9. A Primer on the Law of Information Exchange = Учебник для начинающих по Закону об обміне інформацією. – Chicago : SAL. ABA, 1995. – 106 р.
10. Jury Instruction in Criminal Antitrust Cases. – Wash., 1990.

*Е. Л. ЧЕРНЕЛЕВСКАЯ,
кандидат економічних наук, доцент,
кандидат юридических наук, докторант,
Національний університет пищевих технологій*

Историческая трансформация представлений об антимонопольном регулировании

Осуществлен обзор существующих концепций антимонопольного регулирования и возможность их применения в Украине. Раскрыты различия между конкурентным законодательством в США и Японии и в ЕС. Показано, что американское и

японское законодательство направлено в первую очередь на защиту конкуренции как таковой, а европейское – на защиту потребителя.

Ключевые слова: эволюция, государство, конкуренция, общество, трансформация, регулирование.

O. L. CHERNELEVSKA,
PhD (Economics), Associate Professor,
PhD (Law), Doctoral Student,
National University of Food Technologies

Historical Transformation of Ideas about Antimonopoly Regulation

Importance of the research theme stems from lack of systematic and comprehensive studies on the problems related with critical analysis and elaboration of the system of the competition law. The most difficult aspect is setting goals and objectives of the competition law, which is extremely important today and will outline the specific meaning of the competition law and its impact on the competitiveness of the Ukrainian economy.

The subject of research is regulation of competition in Ukraine. The objective is a comprehensive scientific analysis of the differences between the competition laws in the EC, and the U. S. and Japan, and elaboration of problems for improving Ukrainian antitrust and competition policy in general.

As follows from the study, countries could achieve success and become symbols of global competitiveness if only competition enhancement was a political priority. Competition law in the EU law aims to protect consumer interests while American and Japanese ones aim at the competition as such. A proper understanding of the competition law is needed to avoid imbalanced approaches in its elaboration through focusing on one purpose, which may be either protection of consumer interests or protection of competition.

Proper understanding of the immediate objectives of competition law, therefore, requires its broad definition, without confining to restrictive norms. This legislation includes not only regulatory acts containing restrictive items but mainly the acts of stimulatory purposes, which is critical in elaborating competition legislation and pro-competitive regulation.

Keywords: evolution, government, competition, society, transformation, regulation.

